

özdeşleştirileceği gibi bir dize problemi kısaca ele almıştır.

Yukarıda da ifade edildiği gibi Şehristânî'nin *Musâraâtü'l-Felasife*'si Gazâlî'nin *Tehâfüt el-Felâsife*'si kadar dikkat çekmemiştir. Bununla birlikte *Tehâfüt* gibi bu eser de sonraki dönemlerde yazılmış reddiyelere konu olmuştur. *Musâri'el-Musâri'* adlı eserinde Nâsiru'd-Dîn el-Tûsî Şehristânî'nin eleştirilerini reddetmiş ve İbn Sînâ felsefesini savunmuştur. Dolayısıyla Şehristânî'nin bu eseri Tûsî'nin reddiyesi ile birlikte ele alınmalıdır. Şehristânî'nin bu eseri Aygün Akyol'un Yüksek Lisans çalışmasına konu olmuştur (Aygün Akyol, *Müsaraatü'l-Felâsife'ye Göre Şehristani'nin Felsefi Görüşleri*, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003). Tûsî'nin reddiyesi ile ilgili benzer bir çalışmaya da ihtiyaç vardır. Bu eserler İslam dünyasında felsefe eleştirileri ve İbn Sînâ'nın bu tartışmalardaki merkezi rolüne ilgi duyanlar için önemlidir.

Muammer İSKENDEROĞLU

(Yrd. Doç. Dr. Sakarya Ü. İlah. Fak.)



Dinleri Anlama Sorunu ve Fenomenolojik Yöntem

James L. COX, **A Guide to the Phenomenology of Religion**

T&T Clark International, London, 2006, 256 s.

Dinleri anlama sorunu bugün adına dini araştırmalar denen disiplinin en önemli mevzusudur. Bununla birlikte hala etkin bir biçimde güncelliğini koruyan din fenomenolojisine dair tartışmalar sürüp gitmektedir.

Din fenomenolojisi zaman zaman karşılaştırmalı din ya da karşılaştırmalı yöntemle aynı anlamda kullanılabilir. Mesele Geoffrey Parrinder'in *Comparative Religion* adlı eseri bu durumun tipik bir örneğidir. Diğer taraftan din fenomenolojisini ve

karşılaştırmalı yöntemi eş anlamlı olarak kullanmanın, fenomenolojik araştırma sürecinde karşılaştırmaya veya benzerlikler ve farklılıklara fazlaca odaklanma gibi bir mahsur taşıdığı yolundaki eleştiri tarafımızca dikkate değerdir. Diğer taraftan Cantwell Smith veya Eliade gibi fenomenologlar için dini araştırma süreci pratik ve hermenötiksel ilgilerle güdülenen bir vetireyken, Bleeker için din fenomenolojisi, araştırma sürecini pratik ve aktüel konulardan uzak tutan bilimsel bir disiplindir. Ayrıca kimileri ise fenomenolojik yaklaşımı özellikle van der Leeuw ismiyle özdeş kılacak kadar sınırlı bir alanda değerlendirmektedir. Tam aksi istikamette Kurt Rudolf, fenomenolojiyi, tarihsel ve karşılaştırmalı yaklaşıma ilaveten üçüncü bir yol olarak değil de, Chantepie'nin kullandığı anlamda, dinlerin karşılaştırmalı incelemesi olarak kabul eder. Zira ona göre, van der Leeuw dışında din fenomenolojisi temelde sistematik ve karşılaştırmalıdır.¹ Durumun bu karmaşıklığı, bizi sadece tek tip bir fenomenolojinin var olmadığı, fakat bilakis çok sayıda fenomenolojiksel modellerin var olduğu sonucuna götürür. Dinleri anlama sorunu, bir perspektif ve dil sorunudur. Fakat bu çok boyutluluğa rağmen, gene de din fenomenolojisi denebilecek somut bir disiplinden bahsedilebilir.

Son dönemlerde konuyla ilgili en dikkat çekici ve gösterişli çalışmalarda dinleri anlama teorileri farklı açılardan ele alınmıştır. Dini araştırmalarda bir klasik olan Eric Sharpe'ın *Comparative Religion*'ı ilk akla gelen eserdir. Diğer taraftan daha yeni bir eser, Walter Capps'ın *Religious Studies* adlı çalışması, dini incelemelerin gelişimi ve tarihi üzerine odaklanırken, Geo Widengren'in din anlayışından izler taşımaktadır. Daniel Pals'ın *Seven Theories of Religion* adlı eseri, fenomenolojik ilgiler taşımamakla birlikte, özellikle dini araştırmalarla ilgili önemli ve paradigmatik şahısları başarılı bir biçimde ele almakta ve ele aldığı şahıslar arasındaki sürekliliği ve farklılıkları konu edindiğinden, bütüncül ve derli toplu bir çalışma olarak göze çarpmaktadır. Diğer taraftan son çalışmalar arasında din fenomenolojisine ve özelde kutsalın ve din

¹ Kurt Rudolf, *Historical Fundamentals and the Study of Religions*, London: Mcmillan Publishing Company, 1985, ss., 55-56.

fenomenolojisinin otonomluğuna eleştirel yaklaşan Russell McCutcheon'ın editörlüğünü üstlendiği *Guide to Study of Religion* ve *The Insider/Outsider Problem in the Study of Religion* adlı eserler sayılabilir. Yine de fenomenolojiye sempati besleyen kişilerce kaleme alınmış son dönem çalışmaları yok değildir. Bunların başında özellikle Chantepie, van der Leeuw ve Kristensen gibi fenomenologları konu edinen George Alfred James'in *Interpreting Religion* adlı eseri sayılabilir. James bu üç fenomenologun teolojik olmayan, tarihsel olmayan ve karşı-indirgemeci perspektifleri müştereken kullandıklarına değinir.

2006 senesinde basılmış James Cox'un *A Guide to the Phenomenology of Religion* adlı eseri yukarıda zikrettiğimiz eserlerin tamamıyla diyaloga ya da tartışmaya giren ve son yıllarda dikkat çekici bir çalışmadır. James Cox, Türk okuruna yabancı bir yazar değildir, zira daha önce kaleme aldığı bir eser *Kutsalı İfade Etmek* adıyla Türkçe'ye çevirilmiştir. Bununla birlikte James Cox ismini değerli kılan birkaç husustan bahsetmekte yarar vardır. Bir kere James Cox, din fenomenolojisiyle ilgili şahısları belirlerken orijinal bir yaklaşım içindedir. Zira bir yazara fenomenolog diyebilme o kadar kolay bir mesele değildir. Zira örneğin Cantwell Smith, bir fenomenolog olarak kabul edilmesine rağmen, hiçbir zaman kendini fenomenolog olarak tanımlamamıştır, bilakis kendini tarihçi olarak tanımlar.² Üstelik Smith, fenomenolojiye atfı yaptığı bazı yerlerde ondan olumsuz bir tarzda bahsedebilmektedir.³ Öyleyse bir yaklaşımı fenomenolojikselleştirenlerden ayırt edebilmek için bazı kıstaslar geliştirmekte yarar vardır. Bu cümleden olarak, Cox, bir yaklaşımı fenomenolojik kılan bazı parametrelere işaret eder. Bunların başında dinin konusunun ve dini araştırmaların otonomluğu gelir. Bir diğeri, dini geleneksel anlamda teolojik olarak ele almamaya dikkat etmekle birlikte, araştırma

² Wilfred Cantwell Smith, "A Human View of Truth", *Truth and Dialogue*, ed. John Hick, Philadelphia: The Westminster Press, 1974, s. 29.

³ Smith, din fenomenolojisine dair bazı eserlerde araştırmanın şahıslardan ziyade dini fenomenlere referansta bulunduğu nesnel yönelimli olduğuna işaret eder. W. Cantwell Smith, *Faith and Belief*, Princeton: Princeton University Press, 1979, s. 7.

tarzının sosyolojize edilmemesine de özen gösterilmesidir. Ama yine de Cox, fenomenolojiyle ilgili bir tanım vermekten kaçınır. Zira “ Fenomenolojiyle neyi kastettiğimi bu giriş bölümünde tanımlamayacağım. Bu bizzat eserden tezahür edecektir, bir anlamda bütün kitabın konu edindiği şey fenomenolojinin tanımını gösterir.”⁴

Bununla birlikte, Cox, Eric Sharpe’ın *Comparative Religion* adlı çalışmasıyla James’in tezleri arasında bir orta yol bulma iddiasını üstlenir. “Benim taktiğim, geniş coğrafi alanlarda bulunan geniş “düşünce ekollerini” kimliklendirmektir.” der.⁵ Tıpkı James gibi, van der Leeuw’yu dışlayan hiçbir fenomenolojik tartışmanın yapılamayacağını savunur. Cox, temelde üç fenomenolojik ekolü, Holanda, İngiliz ve Kuzey Amerika ekollerinden bahseder. İngiliz ve Amerikan ekolleri, bağımsız kimliklerine rağmen özellikle Hollanda ekolünün etkisi altındadırlar. Yazara göre, Hollanda ekolünün temsilcilerinin özellikle Kristensen, van der Leuw ve Bleeker’in fikirlerinin ait olduğu ortak bir zeminden bahsedilebilir. Bu zemin belli başlı şu unsurlardan oluşur. 1) Din kendine özgü bir mesele olduğundan, kendine özgü bir metodolojiye sahiptir. 2) Dine özgü metodoloji, tarihsel bilgi ve araştırmacının yorumu arasındaki ilişkiyi açıklar ve hem tarihi hem de fenomenolojiyi diğer bütün akademik yaklaşımlardan ayırt eder. 3) Fenomenolojik araştırmadan hareketle yorumları test etmek, her zaman bizzat dinlerin bilgisine başvuruyla gerçekleşir. 4) Fenomenolojik yorum inanların bakış açısına imtiyaz tanır. 5) Bilgiyi değerlendirme, anlamları yorumlama işinden ayırt edilmelidir. Zira değerlendirme, dini araştırmalara yönelik bilimsel bir çaba değil iken, anlamaya götüren yorum, temel amacını tanımlar.⁶ Son olarak Hollanda ekolünde teolojik etkilerin fenomenolojik etkilerden daha yoğun olduğunu ifade eder. Zira Hollandalı fenomenologların ortak özelliği,

⁴ James Cox, *A Guide to the Phenomenology of Religion*, London: T&T Clark International, 2006, s. 4.

⁵ James Cox, *a.g.e.*, s. 5

⁶ James Cox, *a.g.e.*, s. 136

insanlığın dini cevabının tanrısal, kutsal ya da aşkınsal güçle ilişkiyi tasvir ettiğini düşünmüş olmalarıdır.

İkinci olarak çoğunun Afrika dinleri üzerine çalıştığı İngiliz ekolünün fenomenologlarının da, Edwin W. Smith, Geoffrey Parrinder, Andrew Walls, Ninian Smart'ın, belli başlı ortak noktalarından bahseder. Hepsi de ortak olarak sempatik paranteze alma, özellikle Hıristiyanlık dışındaki dinleri araştırma sürecindeki teolojik vb. çarpıtmalara karşı dikkat, dinleri anlama için gerekli sınıflandırma ve dinin indirgenemez dinsellik hususiyetine teslimiyeti savunmuştur.⁷

Üçüncü olarak Kuzey Amerika ekolünden, Wach, Eliade, Jonathan Smith, Cantwell Smith isimlerinden bahseder. Kuzey Amerika ekolünde fenomenolojik yaklaşımla diğer disiplinler arasındaki ilişki iyice bulanık hale gelir. Bunun bir sonucu olarak kendini fenomenolog yerine başka türlü tanımlayan kişileri aynı kategoriye dâhil etmenin sıkıntısını itiraf eder. Örneğin Wach, din sosyologu, Eliade ve J. Smith dinler tarihçisi, C. Smith karşılaştırmacı olarak kendini tanımlar. Fakat bütün bu farklı tanımlamalara rağmen, onların fenomenoloji geleneğiyle müşterek temaları işledikleri muhakkaktır. Özellikle epokhe, empatik anlama, tipolojik değerlendirme ve eidetik redüksiyon hepsi tarafından kullanılmıştır. "Bu anlamda ben, onları, kendi din fenomenolojisi tanımıma uygun hale getirmede zorlanmadım."⁸

Bununla birlikte Cox, sadece bu üç ekolün anahtar isimlerinin görüşlerini tahlil ve tasvir etmekle yetinmez. Bunun yanı sıra Husserl'in felsefi fenomenolojisiyle ilgili yorumların yer aldığı bir bölümde Husserl'in anahtar kavramları tartışmaktadır. Zaten Cox, *Kutsal İfade Etmek* adlı eserinde Husserl'in anahtar terimlerinin dini araştırmalar alanına tatbikatını konu edinirken, felsefi fenomenolojisiyle din fenomenolojisi arasında bir koşutluk görmektedir.⁹ Diğer taraftan Ritschlian teolojide dinin evrensel tecrübesiyle ilgili

⁷ James Cox, *a.g.e.*, s. 168

⁸ James Cox, *a.g.e.*, s. 205

⁹ James Cox, *Kutsal İfade Etmek*, İstanbul: İz, 2004, ss., 49-73

anlayışın daha sonraki din fenomenolojisi geleneğinde önemli bir rol oynadığı tezini ileri sürer. Özellikle bu gelenek ve Rudolf Otto arasındaki ilişki oldukça barizdir. Ritschlian geleneğin Otto'yla ilişkisi, -Otto'nun Wach ve Eliade üzerindeki etkilerinden dolayı- doğal olarak Chicago ekolüyle (Wach ve Eliade) de bir münasebet taşıdığını anlamamıza ışık tutar. Ritschlian Hogg'un iman ve inançlar arasında yaptığı ayırım ise, Cantwell Smith'in fenomenolojisi için bir hareket noktası olmuştur.

Cox'un ele aldığı bir diğer konu ise, Troeltsch, Weber ve Jung gibi fenomenolog olmayan şahısların din fenomenolojisine yaptığı katkıları tartışmaktır. Özellikle Weber'in ideal tipler öğretisiyle, Bleeker'in entelecheia kavramı ve Smith'in birikimsel gelenek kavramları birbirine benzemektedir. Bununla birlikte Jung'un belli başlı fikirlerinin Eliade tarafından dini araştırmalara uyarlandığına değindiği bağlamda, özellikle bir Jungcu olan Joseph Campbell'dan ve Eliade'nin eleştirmeni olarak görünen William Paden ve Robert Segal'in Jung'la olan ilgilerinden bahsetme fırsatını kullanmamaktadır. Diğer taraftan dini salt sosyolojik ya da ekonomik bir davranış olarak anlayan indirgemeci tutuma karşı çıkmanın- James'in eserinde vurgulandığı gibi-fenomenolojik araştırmanın temel bir karakteristiği olması, örneğin dini sosyo-ekonomik bir süreç olarak açıklayan ama yine de dinin sosyo-ekonomik bir eylem boyutuna indirgenemeyeceğini belirten Weber'in fenomenoloji geleneğine olumlu katkılarda bulduklarına işaret etmesinde rol oynar. Öyleyse Feurbach, Comte ya da Freud çizgisinde düşünülen sosyal bilimler fenomenolojik gelenek tarafından olumsuz karşılanabilir, ama Troeltsch, Weber ve Jung'un çalışmaları sosyal bilimlerin fenomenolojiye katkıları açısından değerlendirilmelidir. Burada yazar sosyal bilimler ve dini araştırmalar arasındaki ilişkinin hem müspet hem menfi yönlerini aynı anda kabul etmekle, makul bir tutum takınmıştır. Sosyal bilimlerin bazı diğer isimlerini, örneğin Peter Berger, Robert Bellah, Victor Turner'ı düşündüğümüzde, onun dini araştırmalarla olan müspet ilişkisi daha da aydınlanacak ve ikisi arasındaki keskin ayırım yerini bir diyaloga bırakabilecektir.

Eserin son bölümünde ise Gavin Flood, Donald Wiebe, Timothy Fitzgerald ve Mccutcheon'ın din fenomenolojisine yönelik eleştirilerini ele almakta ve özellikle fenomenolojiye yönelik postmodern meydan okumaya cevap vermeye çalışmaktadır. Bu şahıslar özellikle disiplinin otonomluğu, inananın perspektifine imtiyaz tanıma ve dinin konusunun teolojileştirilmesine karşı çıkmaktadırlar. Fenomenolojinin teolojiden farksız olduğunu düşünenler, dini araştırmalar ve teoloji arasındaki ilişkilere dair farklı eğilimlerin bulunduğunu göz ardı etmektedirler. Dini araştırmalar ve teoloji ayrımı bağlamında Smart ve Pye gibi araştırmacılar da son derece keskin, Wach da, özellikle daha sonraki eserlerinde yumuşak, Eliade de ise böyle bir ayrım yok denecek kadar azdır. Diğer taraftan Jonathan Smith'in teolojik eğilimlerle seküler eğilimler arasında yarattığı ikilem, onu hiyerarşik ve Batı-merkezli (Aydınlanmacı) anlayışa yenik bırakır.

Cox tartışmalara cevabında akademik tarafsızlık iddiasını açıkça reddeder. Ona göre epoche, akademik tarafsızlık değil, öz-refleksif bir duruşu ifade ederken, fenomenin kendisi için konuşmasına izin versin diye kendini yorumlanan cemaatle meşgul etmektir. Cox'a göre yorum, öz-refleksivite ve empati arasındaki bir kombinasyondur. "Benim merkezi odağım, cemaat ve yanlışlanamaz değişmez gerçeklikler arasındaki ilişkiyi yorumlamaktır." diye yazar. Din bilgini olarak Cox'un amacı, kimliklendirilebilir cemaatlerin söyledikleri, yaptıkları ve inandıkları şeyi, tasvir etmek, temsil etmek ve yorumlamaktır. Hayatın hiçbir sektörü, diğeri olmadan anlaşılamayacağı için, kendisini diğer faktörlerden ayıran her disiplin, yapaydır. Diğer taraftan Cox, Fitzgerald ve Wiebe'nin ideolojik tenkidine karşı, dini araştırmaların aşkın referansa ideolojik bir teslimiyet olmadığını belirtir. Klasik yaklaşımlardan farklı olarak fenomenolojiye yeni bir soluk getirmeye ve oluşan yeni meydan okumalara cevap vermeye çalışan Cox, klasik fenomenolojinin indirgemecilik karşıtı tutumunun korunması gerektiğine işaret eder. Diğer taraftan Cox, dini araştırmacının ne dini cemaatin lehinde ne de analizinde onu devre dışı bırakan bir perspektifte olamayacağını belirtir. Burada bilim

adamının rolü, hem dini hem seküler güç kurumlarından doğan sosyal süreçleri tasvir etmekle sınırlıdır.

Cox'un eseri özellikle dini araştırmaların, felsefe, teoloji ve sosyal bilimlerle ilişkisi gibi konularda fenomenolojinin temel kabullerine ciddi eleştiriler yönelten postmodern çevrelerin katkıları ışığında fenomenolojik yöntemi yeniden konfigüre edilmesini amaçlıyor gibi görünmektedir.

Emir KUŞÇU



Louay Fatoohi, *The Mystery of the Historical Jesus: The Messiah in the Qur'an, the Bible and Historical Sources*

Birmingham: Luna Plena Publishing 2007, 557 pp., ISBN: 978-1-906342-01-2

Günümüz Hıristiyanlığının olmazsa olmazı ve temel yapı taşı olan İsa-Masih'in yaşamı, peygamberliği, öğretisi, şahsı ve konumunun araştırılması konusu ilk Hıristiyan cemaatinin teşekkülünden itibaren Hıristiyan düşüncesinin merkezini oluşturmuştur. Ancak son iki yüz yıldır hem Kilise içindekilerin, hem de Kilise dışındaki araştırmacıların, İsa konusundaki incelemelerinde ve Kilisenin onun hakkındaki idraklerinde önemli değişiklikler meydana gelmiş ve halen de gelmeye devam etmektedir. Çünkü 18. yüzyıl aydınlanma çağına kadar sadece teolojik olarak ele alınan İsa'nın kimliği ve konumu sorunu, artık tarihsel olarak da ele alınıp araştırılmaya başlanmış ve bunun neticesinde de tarihin İsa'sının gerçekte kim olduğu yönünde oldukça ciddi araştırmalar yapılmaya başlanmıştır.

Bu bağlam çerçevesinde 18. yüzyıl aydınlanma çağından itibaren batı akademilerinde gelişen tarihsel İsa araştırmaları İsa'nın öğretisini veya tabir yerinde ise dinini, onun hakkındaki öğretilerden veya kurumsallaşan dinden ayırt etmek için Galileli bilge İsa'yı, kim olduğu ve ne yaptığı gibi konularda oldukça kapalı cevaplar